HOOFDSTUK I.

De ekonomiese struktuur der huidige maatschappij.
§ 1. Inleiding.

Dit boekje over het konjunktuurvraagstuk is allereerst bedoeld ter oriëntering van belangstellenden die geen ekonomen zijn. Het is dus zowel bedoeld voor hen die als leken tegenover de ekonomiese wetenschap staan als voor hen, die mettertijd zich een zelfstandig ekonomies oordeel willen vormen. Gestreefd is naar eenvoudige bewoordingen, zelfs in die mate, dat een vakman hier en daar de grens overschreden zal achten van wat in dat opzicht toelaatbaar is. Gestreefd is verder vooral naar het begrijpelik maken van de kern der samenhangen, waarom het in de konjunktuurtheorie gaat. Wanneer het daarbij gelukken mocht de lezer tot zelfstandig nadenken te brengen, dan is de bedoeling van de schrijver vervuld. Als lezerskring heeft deze zich nog speciaal gedacht het kader van de arbeidersbeweging. Hij hoopt echter met bepaalde hoofdstukken, met name het IVe, ook enige belangstelling te trekken van hen, die zich voor het wetenschappelik onderzoek van het konjunktuurprobleem uit hoofde van hun beroep interesseren. Aan de andere kant moeten zij die § 32 en § 33 niet begrijpelik achten, zich niet laten weerhouden de overige delen te lezen, omdat deze grotendeels ook zonder bedoelde paragrafen zijn te volgen.

Gedachtig aan het langzamerhand in de mode geraakte woord van Von Böhm Bawerk, dat de konjunktuurtheorie dient te zijn een der laatste hoofdstukken

van een ekonomies wetenschappelik stelsel, is allereerst enige aandacht geschonken aan de voornaamste algemene ekonomiese feiten en vraagstukken. Het bestek van het boekje liet dit echter natuurlik slechts in geringe mate toe. De lezer zij daarom verder verwezen naar algemene leerboeken.

De indeling van het boekje is zodoende als volgt:

1. Algemene ekonomiese beschouwingen (hoofdstukken I, II en III).
2. Beschrijving van het konjunktuurverschijnsel en enige zijner gevolgen (IV en V).
3. Verklaringen van het konjunktuurverschijnsel (VI en VII).
4. Maatregelen ter bestrijding van het konjunktuurverschijnsel (VIII en IX).

Het is wellicht geschikt reeds bij voorbaat enige onderwerpen te noemen, waarvoor men dit werkje niet moet raadplegen. Men zal er niet vinden een opsomming van de verschillende theorieën in hun historiese volgorde en elk beschouwd als een eigen „stelsel" van de betreffende schrijvers. Daartoe zij, voor wie eenvoudig ingelicht wil zijn, verwezen naar de studie van Gonggrijp in het *Koloniaal Tijdschrift* [1]): Quintessence der moderne konjunktuurleer. En verder b.v. naar het *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, artikel Krisen, door Spiethoff samengesteld. — Evenmin zal men een enigszins volledige behandeling vinden van de vele z.g.n. barometers, welke in de loop der jaren zijn opgesteld. Hiervoor zij verwezen naar Wagemann,

[1]) Jaargang 21, No. 4, blz. 383.

Konjunkturlehre en *Struktur und Rythmus der Weltwirtschaft.*

Voor een geschiedkundige behandeling der opeenvolgende konjunktuurgolven individueel zij voorts eveneens verwezen naar het artikel van Spiethoff [1]).

Voor de techniek van de meer ingewikkelde statistiese en wiskundige bewerkingen zij verwezen naar het werk van Lorenz (aanhangsel in het eerstgenoemde boek van Wagemann), benevens de daarin aangegeven literatuur.

Andere literatuur, die voor de lezer van belang is, wordt bij de behandeling der afzonderlike onderwerpen genoemd.

§ 2. Het apparaat.

Het konjunktuurverschijnsel is een ekonomies verschijnsel. Ekonomies noemt men alles wat samenhangt met de organisatie van de behoeftenvoorziening der mensen. De wetenschap, welke hierover handelt, noemt men de ekonomie. Ter behandeling van de vraagstukken, die met het konjunktuurverschijnsel samenhangen, is het daarom nodig, eerst enige algemene ekonomiese begrippen en hun samenhang te bespreken.

Ten behoeve van de behoeftenvoorziening beschikt de mensheid, buiten de werkkracht van haar eigen leden, over een geheel apparaat van hulpmiddelen. In de eerste plaats over een „stoffelik" apparaat: een

[1]) Nederlandse boekjes over de konjunktuur, waarin een geschiedenis der golven wordt gegeven: E. van Hinte, *Kapitalistische crises* en C. Sytsma, *Conjunctuur en Crisis.*

grote menigte zeer verschillende natuurgaven, benevens z.g.n. produktiemiddelen en voorraden.

De natuurgaven omvatten vooral de grond, de natuurlike voorraden aan mineralen, enz., de veestapels en andere dieren, de natuurlike verkeerswegen en krachtbronnen en de atmosfeer.

De produktiemiddelen of hulpmiddelen bij de produktie zijn alle werktuigen, machines, gebouwen, door de mensen vervaardigde verkeersmiddelen en verkeerswegen, havens, mijnen, enz. enz.

De voorraden omvatten de voorraden in winkels, in fabrieken, in verdere opslagplaatsen, zowel van goederen, welke direkt voor verbruik geschikt zijn als van goederen, die eerst nog een of meer bewerkingen moeten ondergaan (halffabrikaten, grondstoffen). Ook de woonhuizenvoorraad en de nog niet afgedankte kleding, huisraad, enz. moet men hiertoe rekenen.

Om een denkbeeld te geven van het belang van verschillende onderdelen van het apparaat laten we hieronder een opsomming volgen van wat de Amerikaanse statistiek van de nationale rijkdom van 1922 onderscheidt:

VOLKSVERMOGEN VAN DE VERENIGDE STATEN, 1922, IN MILLIARDEN DOLLAR.

(Ontleend aan het *Statistical Abstract of the United States*, 1929, blz. 293.)

Onroerende goederen (huizen, gebouwen, grond)	176
Veestapel	6
Machines en gereedschappen op boerderijen	2,6
Goud en zilver, munten en staven	4,3
Industriële machines, gereedschappen, enz.	16

Spoorwegen en hun apparaat	20
Motorrijtuigen	4,6
Tramwegen	4,9
Telegraaf- en telefooninstallaties	1,9
Pullman-wagens e.d. (geen eigendom der spoorwegen)	0,5
Buisleidingen	0,5
Schepen en kanalen	3,0
Partikuliere waterleidingen en elektr. stations	4,6
Landbouwprodukten	5
Industrieprodukten	28
Ingevoerde goederen	1,5
Mijnprodukten	0,7
Kleding, meubelen e.d.	40

De verschillende onderdelen van dit apparaat hebben een geheel verschillende levensduur. De grond kan men menselikerwijs gesproken als eeuwig van levensduur beschouwen; de huizenvoorraad gaat voor een deel eeuwen mee, voor een deel toch wel één eeuw; industriële gebouwen en wegen zullen ettelike tientallen jaren meegaan; vele machines omstreeks een jaar of tien, kleinere werktuigen enige jaren. Auto's een jaar of vijf à zeven; grondstoffenvoorraden soms een jaar, meestal minder. Terwijl b.v. bederfbare eindprodukten enkele dagen levensduur hebben.

Het *stoffelike apparaat* kan men indelen in *ondernemingen* of (iets ruimer) *bedrijfshuishoudingen*, die gewoonlik overeenkomen met wat we noemen: één fabriek, één winkel, één spoorwegmaatschappij. We zien af van de moeilikheid van het onderbrengen in deze onderverdeling van gekombineerde fabrieken, of koncerns, aangezien dit voor ons doel niet zo belangrijk is. In het algemeen gesproken kan men deze be-

bedrijfshuishoudingen op tweeërlei wijze rangschikken. Ten eerste kan men alle konkurrerende bedrijfshuishoudingen in een groep onderbrengen; men spreekt dan van *horizontale* groepen of *bedrijfstakken;* vervolgens kan men een aantal bedrijfstakken tot een *vertikale* groep of *bedrijfskolom* samenvatten, welke tot kenmerk heeft, dat de daarin behorende takken tezamen achtereenvolgens alle bewerkingen verrichten, welke een bepaalde grondstof maakt tot een bepaald eindprodukt. Deze laatste indeling stuit op groter moeilikheden dan de eerste, omdat er „vertakkingen" voorkomen van zulke kolommen: b.v. als één grondstof tot drie eindprodukten wordt verwerkt. Er komen voorts ook „kronkels" voor, wanneer n.l. uit een grondstof een machine wordt gemaakt, die zelf weer dient om die grondstof te winnen, enz. Dit neemt niet weg, dat het beeld der bedrijfskolommen veel verduidelikt van wat we verder zullen bespreken.

Behalve een „stoffelik" apparaat is er in zekere zin ook een „onstoffelik". Het bestaan n.l. van de gebouwen en machines is nog niet voldoende voor de mensen, die een maatschappij vormen, om er mee te werken en dan de behoeftenvoorziening te verzorgen. De mensen moeten bovendien over een grote hoeveelheid kennis beschikken, en moeten een nauweliks te noemen aantal wederzijdse „afspraken" hebben om dit apparaat vlot te kunnen laten werken. Ieder, die een plaats inneemt in dat apparaat, weet wat hij doen moet, weet hoe stoornis moet worden opgeheven, enz. Organisatoren in het klein en in 't groot zijn voortdurend

aan het werk, beschikkend over een hoeveelheid van vorige geslachten overgenomen kennis, welke van onschatbare waarde is. Verder zijn er een aantal regels, waaraan elk zich houdt of althans verondersteld wordt zich te houden en welke de funktionnering ook sterk beïnvloeden. Onder die „regels" — men zou kunnen spreken van „spelregels" — is de instelling van het bezit zeer belangrijk. Dat kan zijn gemeenschapsbezit of partikulier bezit, in beide gevallen legt het de „deelnemers aan het spel" een groot aantal beperkingen op, waardoor aan de andere kant echter het vlot funktionneren van de produktie wordt bevorderd. Men denke aan de verlammende invloed van een volkomen toelaten van diefstal van door gemeenschapsbedrijven geproduceerde goederen op de energie dergenen, die in zo'n bedrijf werken. Ondertussen is in de bestaande maatschappij — en deze beschrijven we tans — deze „spelregel" die van het *partikulier* bezit.

Een ander voorbeeld van het onstoffelik apparaat is de verdeling der mensen in grotere en kleinere gemeenschappen die — om een voorbeeld te noemen — sociale wetten stellen en belasting heffen, zoals de staten, de gemeenten, enz.

Het behoeft nauweliks betoog, welk een belangrijke invloed op de werking van het „stoffelike" apparaat dit „onstoffelike" apparaat heeft.

§ 3. De mensen.

Het apparaat bestaat voor en wordt tot leven gebracht door mensen. Het bestaat echter voor meer mensen dan voor degenen, die het in werking zetten.

Dit laatste doen alleen de *werkers*. Iedere morgen bezetten ze hun posten in het apparaat en door een ingewikkelde onderlinge samenwerking wordt dit in beweging gebracht. Er zijn werkers, die in hoofdzaak hun handen, er zijn er die in hoofdzaak hun hoofd gebruiken. De eerste noemt men gewoonlik in meer beperkte zin de arbeiders. Deze zijn zeer talrijk.

Behalve de werkers zijn er vele *niet-werkers*. Zien we af van de gedwongen werkloosheid — we komen daarover later nog te spreken — dan zijn onder de niet-werkers te noemen de zieken, de kinderen en de ouden, benevens een aantal vrouwen (echter niet de arbeidersvrouwen!). Daarnaast zijn er echter ook niet-werkers die onder geen der bovengenoemde soorten vallen en wel de zuivere *bezitters*. Een aantal bezitters n.l. kan zich de weelde veroorloven, niet te werken en evenals de andere niet-werkers, toch te verbruiken. Dit is, zoals de lezer weet, een hoofdkenmerk van de kapitalistiese maatschappij. De bezitters echter worden toch geacht, producenten te zijn. Ze staan n.l. hun bezit in bruikleen af en worden daarvoor „betaald". We zullen er hier niet over spreken of hiervoor eigenlik wel grond is. We registreren tans slechts hoe de toestand is.

§ 4. De goederenstromen.

Door het in § 2 geschilderde stoffelike apparaat bewegen zich, wanneer de werkers het in gang brengen, velerlei *goederenstromen*. Deze stromen beginnen op

de plaats en het ogenblik, dat ze als grondstoffen door de mensen uit de natuur worden gewonnen. Deze worden een aantal keren verplaatst en vervormd, zodat ze steeds dichter komen bij de plaats, waar ze zullen worden verbruikt door de verbruikers, terwijl ze ook steeds meer de daartoe geschikte vorm aannemen. Ruwe katoen wordt geoogst b.v. op de plantages in de Verenigde Staten, waarmee ze haar intrede doet in het „apparaat". Ze wordt vervolgens verkocht aan handelaren, die haar doen vervoeren, b.v. naar Rotterdam. Daar wordt ze eerst opgeslagen, daarna verkocht aan een Twentse fabrikant. Ze wordt nu weer vervoerd naar Twente, daar enige tijd opgeslagen en tenslotte gesponnen. De garens worden b.v. verkocht aan een weverij, die ze tot doek weeft. Dat doek wordt geappreteerd, misschien geverfd of bedrukt. Daarvan wordt misschien na verkoop aan een kledingatelier een kledingstuk gemaakt, dat tenslotte aan een verbruiker (een verbruikster) wordt verkocht. Hier eindigt deze „goederenstroom" zijn weg. Het goed „katoen" heeft zowel zijn plaats als zijn gedaante steeds meer gewijzigd, om van grondstof tenslotte te worden eindprodukt of verbruiksgoed. De lezer zal zonder moeite andere, waaronder ook meer ingewikkelde gevallen kunnen bedenken. Gevallen met vertakkingen, of, zoals we al eerder bespraken, kronkels. Doch steeds zal er gesproken kunnen worden van een stroom goederen, zich verplaatsende en wijzigende, en bewegende naar de verbruiker toe. Bij dit „stromen" gaat het goed telkens van de ene onderneming over in de andere en passeert daarbij gewoonlik een „markt".

Men kan onderscheiden tussen drie soorten van stromen:

1. de stromen, die *eindprodukten* bij de verbruikers brengen (zie ons voorbeeld hierboven);
2. de stromen, die de *versleten delen van het apparaat vervangen:* de versleten machines, gebouwen, enz. en de verbruikte hulpstoffen (brandstoffen, smeerolie, enz.);
3. de stromen, die het *produktie-apparaat uitbreiden of verbeteren.* Dit zijn ook „stromen", die produktiemiddelen of hulpstoffen aanvoeren, of voorraden van grondstoffen, halffabrikaten, e.d. vergroten, doch niet ter vervanging van reeds bestaande delen van het apparaat.

In stoffelik opzicht is het verschil tussen verbruiksgoederen aan de ene kant en produktiemiddelen en hulpstoffen aan de andere kant duidelik. De produktiemiddelen en hulpstoffen bereiken in hun stoffelike gedaante de eindverbruiker nooit. Echter de diensten, die zij bewijzen, wèl. Die zijn als het ware opgenomen in de eindprodukten. Deze hebben hun vorm en plaats juist gekregen met behulp van de machines. Als men dit bedenkt, is er tenslotte maar één soort van stromen, n.l. van diensten, die naar de verbruiker toestromen om zijn behoeften te bevredigen. Het behoeft nauweliks te worden gezegd, dat diezelfde verbruiker, als hij producent is, omgekeerd weer zelf diensten bewijst en dus aan de stroom in aktieve zin meewerkt.

Het spreekt nu verder vanzelf, dat de hoeveelheid machines b.v., die elk jaar ter vervanging van de versleten machines wordt geproduceerd, slechts een deel

uitmaakt van de totale hoeveelheid, die op één ogenblik in gebruik is. En een des te kleiner deel naarmate de levensduur groter is. Terwijl dus b.v. de voorraad huizen een zeer belangrijk deel van het „apparaat" is, is het jaarliks aantal vervangen huizen een veel kleiner deel van de jaarlikse stroom van produkten.

Wat we gezegd hebben van goederen, geldt tot op zekere hoogte ook van diensten, die niet op de een of andere wijze in goederen belichaamd zijn. Ook daarvan bewegen zich stromen van uit de natuur naar de verbruikers. Een elektriciteitsbedrijf, dat b.v. uit de energie van een waterval elektriese energie „maakt" en deze levert aan een spoorwegbedrijf, is dan te vergelijken met het grondstoffenbedrijf. De spoorweg vervoert reizigers en „levert" daardoor diensten aan de verbruikers.

§ 5. De geldstromen.

Door het apparaat bewegen zich ook *geldstromen*. De verbruiker betaalt aan zijn leveranciers. Deze aan de grossiers; deze aan fabrikanten. De fabrikant betaalt lonen; hij betaalt ook dividenden, aan het eind van het jaar. Hij betaalt voor zijn grondstoffen, hij brengt rente op voor geleend kapitaal, enz.

De geldstromen bewegen zich in tegengestelde zin als de goederenstromen. Tegenover elke goederen- of dienstenstroom van A naar B staat een geldstroom van B naar A (afgezien van giften, diefstal en dergelijke), ter „betaling" van de goederen en diensten. Daarom is het mogelik om de gang van zaken in het produktieapparaat op twee manieren te beschrijven: door de

goederenstromen te volgen of door de geldstromen te volgen. En omdat de geldstromen alle stromen van eenzelfde ding zijn, terwijl de goederenstromen uit duizend-en-één verschillende dingen bestaan, is een onderlinge vergelijking der verschillende stromen gemakkeliker, als men naar de geldstromen ziet.

Er is echter één opmerkelik verschil tussen geld- en goederenstromen. Terwijl elke goederenstroom een begin en een eind heeft, is dat met de geldstromen niet (of altans weinig) het geval. Deze *cirkuleren*, d.w.z. blijven steeds rondlopen. Wanneer een geldstroom zich van konsument naar producent heeft bewogen en daarmee zijn voorlopig einddoel heeft bereikt, wordt hij door de producent echter, omdat deze tevens konsument is, weer uitgegeven in een der volgende tijdsperioden. Men spreekt dan ook van geldcirkulatie, van geldomloop: „er is in Nederland een milliard gulden aan bankbiljetten in omloop", enz.

Willen we enkele der verschillende geldstromen nader bezien dan kunnen we het best beginnen bij een onderneming. Deze betaalt geld aan:

a. andere ondernemingen voor de grondstoffen en hulpstoffen die ze heeft betrokken en voor de machines die ze heeft aangeschaft;
b. haar werkers voor de arbeidsdiensten die deze hebben gepresteerd;
c. aan bezitters die bezit hebben afgestaan (in geldvorm of b.v. als grond).

De onder *a* genoemde geldstroom zet zijn weg voort. Na kortere of langere tijd bereikt ook deze werkers of bezitters, omdat ter slotte de waarde van alle

goederen opgebouwd is uit de inkomens van degenen die er aan gewerkt hebben en van degenen die bij het productieproces bezit in bruikleen hebben afgestaan. Ten slotte valt dus ook de stroom *a)* uiteen in de twee soorten *inkomen*, die we onder *b)* en *c)* hebben genoemd: arbeids-inkomen en arbeidsloos inkomen.

Deze inkomens worden nu weer uitgegeven. Het arbeidsinkomen, vooral van de eigenlike arbeider, wordt voor het overgrote deel besteed voor direkte behoeftebevrediging, dus aan *verbruiksgoederen*. Dat van de bezitter en ook dat van de intellektuele werker e.d. wordt voor een deel „belegd", voor een ander deel ook in verbruiksgoederen omgezet. Dit „beleggen" betekent, zoals men weet, dat het al of niet door bemiddeling van een *bank* of een andere *kredietinstelling* tijdelik wordt afgestaan aan hen die krediet willen nemen, die geld lenen. Wie zijn dit nu in de tegenwoordige maatschappij? De mensen die geld lenen voor verbruiksdoeleinden zijn zo weinig talrijk, dat ze te verwaarlozen zijn. Wanneer we ten minste daaronder niet rekenen — wat eigenlik zou moeten! — het geval van staten die geld lenen om er oorlog van te voeren. Deze kategorie leningen is n.l. helaas in de laatste twintig jaar nog buitengewoon groot geweest. Als we hiervan echter afzien, dan is de belangrijke kategorie van „leningen" verder die der „leningen" ten behoeve van de *uitbreiding en verbetering van het produktie-apparaat* (onder „lening" hier ook te verstaan het geval, dat juridies geen lening in de eigenlike betekenis is, waarbij de belegger zelf aandeelhouder wordt van een onderneming). Men kan dus zeggen dat indirekt

de inkomensdelen der bezitters e.a. die niet voor verbruik worden bestemd, dienen om er de uitbreidingen en verbeteringen van het produktieapparaat mee te behalen. Wanneer dat inderdaad gebeurt, zegt men dat die bedragen worden geïnvesteerd.

We kunnen tans dan ook gemakkelik zien welke der besproken geldstromen overeenkomen met de in § 4 genoemde drie goederenstromen.

Met goederenstroom 1 (verbruiksgoederen) komen overeen de arbeidersuitgaven en een deel der uitgaven van de bezitters e.d. Met stroom 2 de stromen die van het ene bedrijf naar het andere gaan: boven onder *a)* genoemd. Met stroom 3 het zo juist besproken andere deel van het inkomen dat „belegd" wordt.

Wanneer de maatschappij in evenwicht verkeert, kan steeds dezelfde loop en omvang van de stromen zich herhalen. Alles wat wordt ontvangen als inkomen, wordt ook weer uitgegeven voor de genoemde doeleinden. In bepaalde gevallen van evenwichtsverstoring echter kan het gebeuren dat geld niet meer wordt uitgegeven of belegd, doch zgn. wordt *opgepot*. We komen daarop later terug.

De belegging, waarvan zojuist werd gesproken, geschiedt in de werkelikheid gewoonlik in deze vorm dat er effekten voor worden gekocht. Er zijn twee hoofdsoorten van effekten: *obligaties en aandelen*. Een obligatie is een schuldbekentenis van een gemeenschap of een bedrijfshuishouding, waarop een *vaste rentesom* wordt ontvangen elk jaar. Een aandeel is een bewijs van medebezit van een onderneming. Daarop wordt een wisselend bedrag ontvangen, in afhankelikheid van

de winst die de onderneming heeft gemaakt. Dat bedrag noemt men het *dividend*. Voor het geld dat een onderneming door het uitgeven (de *uitgifte*, de *emissie)* van obligaties of aandelen in handen krijgt, worden dan als regel de nieuwe produktiemiddelen, voorraden e.d. aangeschaft. De leningen en andere beleggingen, welke op deze wijze worden besteed, worden als regel voor een lange tijd aangegaan, omdat de goederen die er voor worden gekocht in 't algemeen ook een lange levensduur zullen moeten hebben, willen ze aan hun doel beantwoorden. Dat geldt zowel voor de machines, gebouwen, enz. als ook voor de voorraden die voor uitbreiding van het bedrijf nodig zijn. Wil het bedrijf n.l. op grotere schaal blijven funktionneren, dan moeten de voorraden ook blijvend groter zijn. Men noemt de hier genoemde vorm van lening, van krediet, van belegging: krediet of belegging *op lange termijn*.

Daarnaast kent men het verlenen van *kredieten op korte termijn*. Dit geschiedt meestal met geldsommen die slechts voor korte tijd beschikbaar zijn en daarna weer moeten worden gebruikt. Vooral in een bedrijf komt dat geregeld voor, wanneer het ogenblik van grote ontvangsten voorafgaat aan dat van grote betalingen. Zulke gelden worden, door bemiddeling van banken, op korte termijn uitgezet; veelal aan bedrijven die juist in een tegengesteld geval verkeren. Dergelijke kredieten worden — in de regel — slechts gebruikt voor het betalen van goederen met een korte levensduur, zo b.v. het aanhouden van tijdelik grotere voorraden; of het betalen van lonen of salarissen wanneer die betaling weer gevolgd wordt door inkomsten uit

verkoop. Het begrip van deze kredieten op korte termijn is voor het begrijpen van het konjunktuurverschijnsel van belang; voor de schildering van het evenwichtsmechanisme in grote trekken is het van minder belang, daar het hier voor een belangrijk deel gaat om zeer korte schommelingen.

Zoals gezegd, wordt bij de belegging van de niet bestede inkomensbedragen meestal gebruik gemaakt van de bemiddeling der *banken*. De plaats der banken in het ekonomies leven is daarom een zeer belangrijke, evenals elke andere plaats waar vele „touwtjes" samenkomen. Een enkel woord over het bankwezen is daarom op zijn plaats.

Er zijn zeer veel verschillende soorten banken, meestal slechts bestemd om krediet te verlenen aan bepaalde groepen uit het ekonomies leven: handelsbanken, kultuurbanken, boerenleenbanken, banken voor de middenstand, enz. Slechts een klein aantal grote banken zijn meer algemeen. Het probleem van een bank is vooral het zgn. „liquiditeits-probleem": hoe kan zoveel mogelik van de toevertrouwde gelden weer worden uitgeleend, zonder dat het gevaar optreedt dat bij het terugvragen („opvragen") van toevertrouwde gelden (op de ogenblikken dat dat volgens de overeenkomst geoorloofd is) geen geld genoeg aanwezig is?

Van biezondere betekenis zijn de zgn. *centrale of cirkulatiebanken*. Deze hebben nog een tweede funktie, n.l. het uitgeven van papiergeld in de meest geschikte hoeveelheid. Aangezien dit „geld maken", zooals bekend is, een winstgevend werk is, is dit recht door de verschillende staten alleen aan enkele banken toege-

kend, terwijl de staat in de winst deelt. Bovendien zijn er bij wet zekere algemene regels vastgesteld, waardoor bepaalde vormen van wanbeheer, vooral van overmatige vergroting van de cirkulatie, worden voorkomen. Deze regels schrijven gewoonlik voor, dat de uitgegeven bankbiljetten gedekt moeten zijn door ten dele goudbezit, ten dele soliede papieren. Deze laatste verkrijgt de bank door krediet te verstrekken (in de vorm van bankbiljetten) aan bepaalde personen of instellingen die daarvoor een voldoende soliede onderpand, in welke vorm dan ook, afgeven. Zodoende regelt de bank de hoeveelheid biljetten, die ze in omloop brengt o.a. naar de kredietaanvragen die haar bereiken. Hierin is ze dus min of meer passief. Ze heeft echter ook een mogelikheid van zelf regelen. Ze brengt n.l. voor de kredietverlening evenals ieder ander een zeker bedrag in rekening: de rente of het *diskonto*. Door dit diskonto — dat men in procenten van het geleende bedrag pleegt uit te drukken — hoger of lager te stellen, kan ze kredietnemen afschrikken of aanmoedigen. Het bepalen daarvan noemt men de *diskontopolitiek* of de *kredietpolitiek* van de centrale bank.

Aangezien dus de centrale bank binnen zekere grenzen zelf „geld kan maken", heeft ze de mogelikheid om andere banken in moeilikheden bij te staan, door deze geld te lenen als ze slechts over ander papier beschikken. Hierdoor bestaat er een zekere machtspositie over die andere banken.

Het is nu nog van belang, dat we een globaal inzicht krijgen in de orde van grootte der verschillende geldstromen. Een eerste feit van grote betekenis is de be-

kende zeer ongelijke verdeling van de inkomens. De cijfers van de inkomstenbelasting in Nederland over 1929 kunnen dat toelichten. Daarbij bedenke men dan nog, dat de inkomens onder de *f* 800 per jaar daarin niet voorkomen. De ongelijkheid is dus nog groter dan uit de belastingcijfers blijkt. Voor een deel echter komt de ongelijkheid voort uit de verschillende leeftijden der aangeslagenen.

RIJKSINKOMSTENBELASTING 1930/31 (inkomen over 1929).

Inkomensgroep in guldens	Aantal aangeslagenen in % van totaal	Totaal inkomen in millioenen gld.
800—1400	42	847
1400—2000	28	888
2000—5000	24	1281
5000—20000	5	763
boven 20000	0.63	589

Een verder belangrijk cijfer is dat van het percentage, dat het arbeidsinkomen uitmaakt van het totale inkomen. Volgens schattingen van King [1]) was in 1928 in de Ver. Staten 36 % lonen in de engere zin, 20 % salarissen, 43 % ondernemers- en bezittersinkomen. Het arbeidsloze inkomen was daar dus in elk geval minder dan 43 %, omdat daarin ook alle inkomens van b.v. kleine boeren en de vrije beroepen zijn begrepen. Voor Engeland waren in 1924 deze cijfers volgens Bowley en Stamp [1]) resp. 38 %, 18 % en 45 %, in Duitsland in 1928 37 %, 24 % en 34 % [1]).

Tenslotte is het van belang een denkbeeld te hebben van het deel van het inkomen, dat gemiddeld wordt

[1]) Aangehaald bij Max Victor, in *Die Arbeit* 1931, blz. 17.

belegd. De cijfers hierover zijn nog moeiliker te vinden dan die over het vorige onderwerp. Voor de Verenigde Staten, waar door de grote welstand een relatief groot deel van het inkomen wordt belegd, noemt Mitchell [1]) 14 %. Het arbeidsloze inkomen, dat dus werkelik verteerd wordt, is dus op omstreeks 10 à 12 % van het volksinkomen te stellen.

§ 6. De drijvende krachten.

Nadat we tans een indruk hebben gekregen van de wijze, waarop de raderen van het ekonomies leven in elkaar grijpen, dient de vraag te worden gesteld door welke motieven de machine wordt bewogen.

Strikt genomen zou het antwoord moeten luiden: elk mens streeft naar een maximale bevrediging. Voor die bevrediging zijn van belang de hoeveelheden van verschillende goederen, die hij zich kan verschaffen voor zijn inkomen en voorts de moeite, die hij zich getroosten moet om zijn inkomen te verkrijgen. Hij zal deze voor- en nadelen tegen elkaar afwegen, en zo kiezen tussen de verschillende mogelikheden, welke hem openstaan. De mogelikheden ondertussen, die de verschillende soorten van producenten hebben, zijn in aantal en verscheidenheid geheel verschillend. Een arbeider heeft in 't algemeen weinig mogelikheden, vooral als men hem individueel beschouwt. Zijn loon staat veelal vast door kollektief kontrakt. Zijn werktijd eveneens of door de wettelike bepalingen. Er blijven dan maar twee mogelikheden: werken of werkloos zijn.

[1]) *Business Cycles*, blz. 143. Het cijfer zou gelden voor het gemiddelde van de jaren 1909—1918.

En ook daarbij is van vrije keuze geen sprake. Hij werk of hij vindt het niet. Als klasse hebben de ders meer mogelikheden: de vakverenigingen k door hun gecentraliseerd optreden de lonen bei den. Daarbij zijn ze wel is waar ook van buiten h liggende faktoren afhankelik, doch een eigen bestaat hier toch.

De keuze is echter veel groter voor hen, d ekonomiese leven organiseren. Zij hebben veel beslissingen te nemen — al zijn er ook heel wa mene ekonomiese „wetten" waaraan zij hebben hoorzamen. Daardoor is voor de gang van zaken bestaande maatschappij van aanmerkelik bela drijfveer, die bij deze organisatoren — dat zijn eerste plaats de ondernemers en de bezitters — zit. Hun streven naar maximale bevrediging nee vorm aan van een streven naar een maximum ove van geldopbrengst boven geldkosten: een streve maximum winst. En dit drukt zijn stempel c tegenwoordig ekonomies leven. Men kan dit ind met grote benadering karakteriseren door te z dat elke onderneming aanstuurt op de grootst mo winst, welke in de gegeven omstandigheden halen is.

Gezien de centrale plaats, die dus de *winst* tegenwoordige ekonomiese leven inneemt, is h belang enige aandacht te geven aan de faktore de winst in hoofdzaak bepalen. Winst is, zoals g het overschot van bedrijfsinkomsten (of bru brengst) boven bedrijfskosten. De eerste word vormd door de waarde der verkochte produkte

door hoeveelheid daarvan, maal prijs. De laatste — de kosten — worden gevormd door de waarde der verbruikte grondstoffen, de lonen voor de arbeiders, de rente voor degenen, die geld hebben geleend aan het bedrijf, eventueel pacht van de grond en verder een bedrag, dat de slijtage aan machines, enz. vertegenwoordigt, de z.g.n. afschrijvingen. Bij die kosten is nu van groot belang, dat bij een inkrimping van bedrijvigheid niet alle soorten evenredig mee-inkrimpen. Sommige blijven zelfs geheel of bijna onveranderd. Men noemt dit de *vaste kosten*. Dat kunnen b.v. zijn de rente, een deel van de afschrijvingen en sommige lonen, vooral van leidend personeel. De andere kosten noemt men veranderlike of *variabele* kosten. Omdat de vaste kosten toch niet te beïnvloeden zijn (altans binnen zekere grenzen), komt het voor het bedrijf vooral op het verschil tussen bruto-opbrengst en variabele kosten aan.

Ieder producent, die eenmaal zijn inkomen heeft ontvangen, tracht nu verder hiermee een maximum bevrediging te bereiken, door dat inkomen op een zo doelmatig mogelike wijze te besteden. Op elke prijsstand reageert hij met een zeer bepaalde vraag voor de verschillende artikelen, en de waarderingen der (koopkrachtige) konsumenten bepalen daardoor de verdeling van de produktieve krachten over de verschillende takken van verbruiksgoederen.

§ 7. De markten en de prijzen.

In de verschillende bedrijfskolommen, waardoor de

goederenstromen zich bewegen, bevindt zich als regel tussen elke twee bedrijfshuishoudingen een markt. Een *markt* noemt men in de ekonomie de totaliteit van alle kopers en alle verkopers van eenzelfde artikel. Al naarmate men het artikel nauwkeuriger of vager omschrijft, is de markt dus uitgebreider of beperkter. Men kan spreken van de botermarkt en daarmee bedoelen de wereldbotermarkt, maar ook, als men alleen aan Nederlandse boter denkt, de Nederlandse botermarkt. Men kan verder onderscheiden de groothandelsmarkt en de kleinhandelsmarkt. Op de eerste verkopen b.v. de boterfabrieken aan de grossiers en kleinhandelaren; op de laatste de boterkleinhandelaren aan de konsumenten. Men spreekt echter ook van de markt voor konsumptie-artikelen in 't algemeen, waarmee men dan een veel groter geheel, omvattende alle kleinhandelaren als verkopers en alle konsumenten als kopers, bedoelt.

Een markt kan minder of meer overzichtelik zijn, georganiseerd zijn. Hoe overzichteliker ze is, des te kleiner onderscheid bestaat er tussen de prijzen, die de verschillende kopers op eenzelfde ogenblik betalen. In de ekonomie neemt men in eerste benadering aan, dat er op een bepaald ogenblik op een bepaalde markt ook één bepaalde *prijs* heerst.

Elk der verkopers biedt, bij een bepaalde prijs, een zekere hoeveelheid produkt aan, die men zijn *aanbod* bij die prijs noemt. Elke koper vraagt bij een bepaalde prijs een zekere hoeveelheid, die men zijn *vraag* noemt.

Een eenmaal bestaande prijs kan zich alleen handhaven, wanneer er bij die prijs evenveel wordt aangeboden als er wordt gevraagd. Zou er meer aanbod

dan vraag zijn, dus een zeker teveel, dan zou door konkurrentie der aanbieders de prijs dalen. Zou er meer vraag dan aanbod zijn, dus een zeker tekort, dan zou de prijs stijgen, door konkurrentie tussen de kopers. Deze beweging heeft de neiging het teveel of tekort te kompenseren.

Want een prijsdaling betekent voor de aanbieders minder winstkans. Dat zal in 't algemeen afschrikken van het aanbieden van de waar in kwestie. Ze betekent voor de vragers een goedkoper manier om behoeften te bevredigen of een groter winstkans. De vraag zal daarom toenemen. Dit dalen van het aanbod en stijgen van de vraag kan in 't algemeen weer tot een evenwicht leiden.

In geval van een tekort met als gevolg prijsstijging treedt het tegenovergestelde op. Ook daar tenslotte de neiging tot het hervinden van een evenwicht.

De prijs werkt in de genoemde gevallen dus als een regulateur.

Inderdaad is door middel van de prijs in veel gevallen een regulering verkregen. Dat geldt b.v. voor de langzame veranderingen in vraag en aanbod die zich in de loop van de negentiende en twintigste eeuw hebben voorgedaan. Veranderingen ten gevolge van veranderde techniek, van groter welvaart, van veranderde smaak. Het geldt soms ook voor veranderingen op betrekkelik korte termijn, b.v. voor de veranderingen in aanbod van seizoenprodukten. In het goede seizoen zijn de prijzen laag, zodat de vraag zó groot is dat alle produkten die dan rijkelik aanwezig zijn kunnen worden opgenomen. In het schaarse seizoen lopen de prijzen

omhoog, daarbij de vraag steeds meer beperk overeenkomstig het aanbod.

Er zijn echter ook gevallen waarin die regule *verre van ideaal* is. Reeds deden we in het bo staande uitkomen, dat de *neiging* aanwezig is reguleren. Maar dat sluit niet uit, dat het *tijd* k voordat zich die neiging in gevolgen omzet. Het verder ook niet uit, dat andere krachten sterker Zo zijn er gevallen van betekenis, waarin een la prijs aanvankelik leidt tot een hoger aanbod. Hie het echter niet de plaats, om daarover te spreken § 31 tot § 33 zal uitvoerig sprake zijn van geva waarin de prijsregulering slecht is. Voor de e wichtstoestand en voor de ontwikkeling op de la duur is dit verschijnsel n.l. niet zo zeer van belang.

Wat hierboven werd gezegd over de prijs en invloed op vraag en aanbod geldt in hoofdzaak allerlei soorten van markten. Niet alleen voor goede markten, doch ook voor de markten der produkt diensten, b.v. de arbeidsmarkt. Op een aantal deze biezondere markten noemt men de prijs met afzonderlike naam. De prijs van de arbeid noemt *loon;* de prijs voor het lenen van geld noemt mer rentevoet of kortweg de *rente*. Daarbij kan men on scheid maken tussen b.v. rente voor korte kredi en voor lange kredieten. De prijs te betalen voor huren van een huis noemt men de *huur;* die voor doen vervoeren van goederen de *vracht*. Een spec prijs is ook de *koers*. Het woord koers wordt in betekenissen gebruikt. De bovengenoemde rente voor korte kredieten noemt men wel geldkoer

Verder noemt men de prijs van een effekt (een aandeel of een obligatie) koers; en ten slotte de prijs waarvoor men een buitenlandse munt, of een papier dat op buitenlandse munt recht geeft, kan kopen: b.v. de koers van de dollar.